

Карады

МБ ултырышында

протокол № 1

«28» 08 2015 йыл

А.В.Матвеева.

Килешелде

Укытыу эштере буйынса

директор урынбасары

В.С. Гусева

«31» 08 2015 йыл

Раслайым

мәктәп директоры

--- Е.В.Маркелова.

«1» 09 2015 йыл

2015-2016 укыу йылына

9 класс өсөн башкорт (дәүләт) теленән

эш программаһы

Төзөнө:

башкорт теле укытыуыны

Йәнешева Зөбәйзә Әбүзәр кызы.

Бекетов ауылы

Аңлатма языу.

9-сы класс өсөн башкорт (дәүләт) теленән эш программаһы.

Башкортостан Президентының 1999 йылдың 15 февралендәге Указы менән башкорт теле республикабызга, рус теле менән бер рәттән, дәүләт теле итеп раҫланды. Ошо указға ярашлы һәм Башкортостан Республикаһының «Мәғариф тураһында» Законы нигеҙендә республика мәктәптәрендә уҡытыу һәм тәрбиә биреү Концепцияһы төҙөлдө. Унда милли мәктәптәргә туған телдәргә уҡытыуҙың мөһим проблемалары, бурыстары һәм юлдары билдәләнде.

1995 йылда үткәрелгән Беренсе Бөтә донъя башкорттары Королтайы, башкорт халкын тергеҙеү, туған телдә, тарих менән йолаларҙы, әҙәбиәт менән мәҙәниәттә өйрәнеү кәрәклеген билдәләп, тейешле қарарҙар қабул итте.

Эш программаһы Башкортостан Республикаһы Мәғариф министрлығы тарафынан раҫланған «Башкорт теле һәм әҙәбиәтте программаһы» (Уҡытыу рус телендә алып барылған мәктәптәргә I-XI кластары өсөн) нигеҙендә төҙөлдө. Төҙөүселәре Тикеев Д.С., Толомбаев Х.А., Вилданов Ә.Х., Дәүләтшина М.С., Хөснөтдинова Ф.Ә, Хажин В.И. – Ижевск: «КнигоГрад», 2012. Эш программаһы 70 сәғәткә бүленгән (аҙнаға 2 сәғәт).

Дәрәҫлек: Башкорт теле: Урыҫ мәктәптәренең 9 синыфы өсөн башкорт теле дәрәҫлегә. – Өфө: Китап, 2009 й. З.М.Ғәбитова, М.Ғ.Усманова.

Программа кимәле : базис

Программа үзенсәлектәренең характеристикаһы

Эш программаһы Башкортостан Республикаһы Мәғариф министрлығы тарафынан раҫланған «Башкорт теле һәм әҙәбиәтте программаһы» (Уҡытыу рус телендә алып барылған мәктәптәргә I-IX кластары өсөн) нигеҙендә төҙөлдө. Төҙөүселәре Тикеев Д.С., Толомбаев Х.А., Вилданов Ә.Х., Дәүләтшина М.С., Хөснөтдинова Ф.Ә, Хажин В.И. – Ижевск: «КнигоГрад», 2008.

Башкортостан Мәғариф Министрлығы тарафынан тәкдим ителгән программа Бекетов урта дөйөм белем биреү мәктәбе уҡыу планына ярашлы рәүештә тормошқа ашырыла.

Был эш программаһында федераль һәм республика закондары талаптары тормошқа ашырыла:

«Рәсәй Федерацияһы халыҡтары телдәре тураһында» Законы, Рәсәй Федерацияһының «Мәғариф тураһында» Законы, «Башкортостан Республикаһы халыҡтары телдәре тураһында» Законы, Башкортостан Республикаһының «Мәғариф тураһында» Законы, Башкортостан Республикаһында Милли мәғарифты үстөрөү концепцияһы.

Программа йөкмәткеһе 3 йүнәлештән тора: телмәр эшмәкәрлеген формалаштырыу һәм камиллаштырыу; телдәң системаһын (фонетика, орфография, орфоэпия, грамматика, пунктуация) өйрәнеү; бәйләнешле текст менән эшләргә өйрәтеүгә күҙ уңында тота. Шулай уҡ унда милли тәрбиә тураһында ла мәсьәлә күтәрелә.

Программаның йөкмәткеһе һәм төҙөлөшө.

Рус һәм башҡа мәктәптәргә телдә белмәгән балаларға башкорт телен өйрәтеүгә байтаҡ үзенсәлектәре бар. Уларҙың иң мөһимдәрен һанап китебезд:

1. Башкорт телен башланғыс кластарға алған белем һәм күнекмәләргә талаптарға ярашлы практик йүнәлештә тәрәнәйтеү, башкорт теленең өндөр системаһы, лексик байлығы, морфологик категориялары һәм синтаксик төҙөлөшө тураһында белем биреү.
2. Туған әҙәбиәт материалы еңелдән ауырға барыу принцибына ярашлы урынлаштырыла. Йөкмәткеһендә нигеҙҙә идея-тематик, тарихи-хронологик һәм жанр принцибы һаҡлана. Башкортостандың мәҙәниәте, әҙәбиәте, сәнғәте өйрәнелә.
3. Башкорт теле мотлак практик рәүештә өйрәнелә. Лингвистик һәм әҙәби күренештәр, уҡыу материалы нигеҙендә, практик кулланыу максатынан сығып өйрәнелә (коммуникатив йүнәлеш).

Программа буйынса башкорт теленә өйрәтеүҙең максаты һәм бурыстары:

1. Укыусыларҙы башкорт әҙәби телендә дәрәжә һөйләшкәргә, өйзә, йәмәғәт урындарында, хеҙмәт процесында башкорт әҙәби телен практик файҙаланырға өйрәтеү.
2. Башкорт теленең фонетик, лексик, грамматик нормалары буйынса беләм һәм күнекмәләр биреү.
3. Дәрәжәләргә, укыу кулланмаларындағы текстарҙы, башкорт телендә сыға торған «Йәншишмә», «Аҡбузат», «Аманат», «Шоңкар», «Йәшлек» гәзит-журналдарын үз аллы һәм аңлы укыу күнекмәләрен биреү.
4. Аралашыуҙа кәрәк була торған типик һөйләмдәрҙе күсереп, үз фекерҙәрен билдәлә кимәлдә үз аллы яҙыу күнекмәләрен булдырыу.
5. Башкорт телен өйзә, йәмәғәт тормошонда, хеҙмәт процесында практик файҙаланырға өйрәтеү.
6. Башкорт телен практик өйрәнеүгә бәйләп, балаларҙы башкорт халкының тарихы, мәҙәниәте, сәнгәте, әҙәбиәте, милли йолалары, башкорт халкының күренекле шәхестәре, уларҙың эшмәкәрлегә, ижады һәм башкалар менән таныштырыу, балаларҙы башкорт донъяһына алып инеү, башкорт халкына, үзҙәргә йәшәгән тәһәккә ихтирам һәм һөйөү тәрбиәләү.

Укыу йылы башында инеү диктанты, сирек һәм йыл азағында йомғаҡлау контроль эштәрә мәктәп администрацияһы менән берлектә төҙөлгән график буйынса үткәрелә. Контроль эштәрҙә сиректең беренсе көнөндә һәм дүшәмбелә үткәреү тәкдим ителмәй

Укытыу предметының төп йөкмәткеһе

Башкорт халыҡ эпосы йәки кобайырҙар.

Һүҙлек менән эш. Эпоста күтәрелгән философик, педагогик һәм әхлаҡ-этик проблемалар. Кушма һөйләм тураһында төшөнсә биреү, һөйләм төрҙәрен, тыныш билдәләрен үзләштереү.

Сәсәндәр ижады .

Сәсәндәр ижады тураһында белешмә. Әсәрҙәрҙең төп идеяһы, образдар системаһы, сағыштырмаса характеристика. Әйтеш тураһында төшөнсә.

Шәжәрәләр.

Шәжәрә тураһында төшөнсә. Шәжәрәләрҙең идея-тематик йөкмәткеһе. Баш һәм әйәрсән һөйләм.

Салауат Юлаев.

Яугир-шағирҙың тормошо һәм яҙмышы. Салауат – яугир, шағир, сәсэн. Шиғырҙарының тематикаһы һәм проблематикаһы. Тыуған ил, тәбиғәт, мөхәббәт, азатлыҡ һәм батырлыҡ тураһындағы шиғырҙары. Тарихи шәхес, әҙәби герой, тарихи вақиға һәм художестволы әсәр тураһында төшөнсә. Картиналар буйынса эш. Әйәрсән һөйләм төрҙәре.

Аҡмулла.

Биографик белешмә. Философик лирика. Тәбиғәт лирикаһы. Шиғыр-кобайырҙар. Әйәрсән һөйләм төрҙәре.

М.Өмөтбаев.

М.Өмөтбаевтың ғилми-ағартыу, тарих, этнография, фольклор, тәржемә өлкәһендәге эшмәкәрлегә. Катмарлы синтаксик төҙөлмәләр. Күп әйәрсәнле кушма һөйләмдәр һәм уларҙа тыныш билдәләре.

Ризаитдин Фәхретдин.

Р. Фәхретдиндең тормошо һәм ижады. Һөйләмдәр азағында тыныш билдәләре.

Сафуан Яҡшығолов.

Языусының тормош юлы һәм ижадына белешмә. Катнаш кушма һөйләмдәр һәм уларҙа тыныш билдәләре.

Фәтхелкадир Сөләймәнов.

Ф. Сөләймәнов «Тимербай – курайсы». Һызыктың куйылыу орактары.

Мәжит Ғафури.

Языусының тормош юлы һәм ижадына белешмә. Әсәрҙәрендә социаль тигеҙһезлектә, ғәзелһезлектә ғашлау. Художество методы, художество образ тураһында төшөмсә. Рәшит Нурмөхәммәтовтың картинаһы буйынса эш. Һызык, нөктәле өтөр, ике нөктәнен куйылыу орактары.

Ш.Бабич .

Шағирҙың тормош һәм ижад юлы тураһында белешмә. Башкортостан, азатлыҡ өсөн көрәш, тәбиғәт, мөхәббәт темаһы. Йәйәләр һәм тырнактар куйылыу орактары. Синтаксис һәм пунктуация буйынса үтелгәндәрҙе дөйөмләштереү һәм системаға Һалыу.

Укыу предметын үзләштереүҙең шәхси, метапредмет, предмет һөҙөмтәләре

1.Клуста һәм өйҙә башкарыла торған язма эштәр өйрәтеү һәм тикшереү характерында була.

Уларға түбәндәгеләр инә:

- башкорт теленән төрлө типтағы күнегеүҙәр;
- тәржемә эштәре (башкорт теленән рус теленә һәм киреһенсә);
- дәрәсләктәрҙәге әҙәби текстарға пландар төҙөү;
- һорауҙарға язма яуаптар һәм иншалар;
- тел һәм әҙәби материалдар буйынса аналитик һәм дөйөмләштереү тибындағы схемалар, проекттар һ.б. төҙөү.

2.Башкорт теленәң ағымдағы, сирек йәки йыл аҙағында, шулай ук укыу йылы башында инеү диктанты, зур темаларҙан һуң йомғаҡлау контроль эштәре үткәрелә. Ағымдағы контроль эштәр программаның өйрәнелгән материалын үзләштереүҙе тикшереү максатында уҙғарыла. Уларҙың төрө һәм үткәреү йышлығы өйрәнелә торған материалдың катмарлылығынан, укыусыларҙың беләм кимәленән сығып билдәленә. Ағымдағы контроль эштәр өсөн укытыусы йә тотош дәресте, йә уның бер өлөшөн генә Һайҙалана ала.

Укыу йылы башында инеү диктанты, сирек һәм йыл аҙағында йомғаҡлау контроль эштәре мәктәп администрацияһы менән берлектә төҙөлгән график буйынса үткәрелә. Контроль эштәргә сиректең беренсе көнөндә һәм дүшәмбелә үткәреү тәкдим ителмәй.

Программа материалының үзләштереү кимәле укыусыларҙың дәрестәргә телдән биргән яуаптарына һәм язма эштәренә карап Һаһалана. Бының өсөн башкорт теленән һәр класта түбәндәге күләмдә контроль эштәр, язма эштәр үткәреү карала:

Программа материалының үзләштереү кимәле укыусыларҙың дәрестәргә телдән биргән яуаптарына һәм язма эштәренә карап Һаһалана. Бының өсөн башкорт теленән түбәндәге күләмдә контроль эштәр, язма эштәр үткәреү карала:

Язма эш төрҙәре (изложение,инша) языу укыусыларҙың укыу кимәленә, белеменә, мөмкинселегенә карап укытыусы карамағына калдырыла һәм улар урынына шул ук күләмдә түбәндәге язма эштәр үткәргә мөмкин:

- карточкалар менән эш;
- тест;
- һүрәт буйынса һөйләмдәр төҙөү;
- текста һөйләмдәрҙә һүҙҙәр тәртибе;
- терәк текстар менән инша язырға өйрәнеү;
- һүҙлек диктанты;
- һөйләмдәр төҙөү;
- һүҙлек менән эш;
- һүрәтләү иншаһы;

Укыу-укытыу программаһында планлаштарылған һөҙөмтәләргә үзләштереләүен баһалау

1. Класhta һәм өйзә башкарыла торған язма эштәр өйрәтеү һәм тикшереү характерында була. Уларға түбәндәгеләр инә:
 - башкорт теленән төрлө типтағы күнегеүзәр;
 - тәржемә эштәре (башкорт теленән рус теленә һәм киреһенсә);
 - дәреслектәргәгә әҙәби текстарға пландар төзөү;
 - һораузарға язма яуаптар һәм иншалар;
 - тел һәм әҙәби материалдар буйынса аналитик һәм дөйөмләштереү тибындағы схемалар, проекттар һ.б. төзөү.
2. Башкорт теленәң ағымдағы, сирек йәки йыл аҙағында, шулай ук укыу йылы башында инеү диктанты, 3ур темаларҙан һуң йомғаклау контроль эштәре үткәрелә. Ағымдағы контроль эштәр программаның өйрәнелгән материалын үзләштереүгә тикшереү максатында уҙғарыла. Уларҙың төрө һәм үткәреү йышлығы өйрәнелә торған материалдың катмарлылығынан, укыусыларҙың белем кимәленән сығып билдәленә. Ағымдағы контроль эштәр өсөн укытыусы йә тотош дәресте, йә уның бер өлөшөн генә файҙалана ала.
3. Укыу йылы башында инеү диктанты, сирек һәм йыл аҙағында йомғаклау контроль эштәре мәктәп администрацияһы менән берлектә төзөлгән график буйынса үткәрелә. Контроль эштәргә сиректең беренсе көнөндә һәм дүшәмбелә үткәреү тәкдим ителмәй.

Программа материалының үзләштереү кимәле укыусыларҙың дәрестәргә телдән биргән яуаптарына һәм язма эштәренә карап баһалана. Бының өсөн башкорт теленән һәр класhta түбәндәгә күләмдә контроль эштәр, язма эштәр үткәреү карала.

Язма эш төрҙәре	һаны
Диктант	5
Изложение	1
Инша	2

Башкорт (дәүләт) телен өйрәнеү өсөн укыу - укытыу методик кулланмалар

1. Башкорт теленән программа. (Укытыу урыс телендә алып барылған мәктәптәргә I – XI класстары өсөн). Төзөүселәр: Усманова М.Ғ., Ғәбитова З.М. – Ижевск: «КнигоГрад», 2008.
1. Башкорт теленән диктанттар һәм изложениелар йыйынтығы. Усманова М.Ғ., Ғәбитова З.М. – Өфө: Китап, 2009.
2. Укытыу урыс телендә алып барылған мәктәптәргә 9-сы класстар өсөн «Башкорт теле» дәреслегенә методик күрһәтмәләр. Усманова М.Ғ., Ғәбитова З.М. – Өфө: Китап, 2006.
3. Ғәбитова З.М. Телмәр үстәреү дәрестәре. Башкорт телен дәүләт теле итеп өйрәнеүселәр өсөн. – Өфө: Китап, 2009. – 128 бит.
4. Усманова М. Г. Башкорт теле грамматикаһы таблицаларҙа һәм схемаларҙа.
5. Аслаев Т. Х., Атнағолова С.В. Телмәр үстәреү буйынса сюжетлы картиналар.-Өфө:Китап, 1996.
6. Башкорт теленәң аңлатмалы һүзлегә. Ураксин З.Г. – Өфө, 2004.
7. Русса-башкортса һүзлек. Ураксин З.Г., Саяхова К.Г. – Өфө, 1997.
8. Омонимдар һүзлегә. Әхтәмов М.Х. – Өфө, Китап, 2006.

9. Башкорт теленең фразеологик һүзлегә. Ураксин З.Г. – Өфө, Китап, 2006.

10. Башкортостан энциклопедияһы. Шәкүров Р.З. – Өфө, Китап, 1997.

11. Башкорт теле таблицаларҙа, схемаларҙа һәм кағизәләрҙә. Әүбәкирова З.Ф.– Өфө, 2006.

Материяль-техник кулланмалар

- компьютер;
- DVD-проигрыватель,
- Аудио-видеомагнитофон.

Төп һәм өстәлмә әҙәбиәт

1. Башкорт теле: Укытыу урыс телендә алып барылған мәктәптәрҙең 9 класс укыусылары өсөн дәреслек. Усманова М.Ғ. һ.б. – Өфө: Китап, 2006

2. Ғәбитова З.М. Телмәр үстөрөү дәресләре. – Өфө: Китап, 2009.

3. Башкортса – русса мәкәлдәр һәм әйтемдәр һүзлегә. – Өфө: Китап, 1994.

4. Әүбәкирова З.Ф., Әүбәкирова Х.Е., Дилмөхәмәтов М.И. Мин башкортса укыйым – Өфө: Китап, 2007.

1. Тел төзәткестәр, тизәйткестәр, һанамыштар. Төзөүселәр: Исәнғолова Ә.Ф., Дәүләтколова Г.Ш. – Өфө: Эшлекле династия, **2008.**

2. Балалар уйын фольклоры. Сөләймәнов А.М. – Өфө, Китап, 2007.

3. Балалар өсөн йөз йыр. Юнысова Г.А. – Өфө, Китап, 2003

4. «Башкортостан укытыусыһы», «Йәншишмә», «Аҡбузат», «Аманат», «Йәшлек» гәзит-журналдары.

5. Ял минуттары өсөн күнегүҙәр. Методик кулланма. Төзөүселәр: Исәнғолова Ә.Ф., Дәүләтколова Г.Ш. – Өфө: Эшлекле династия, 2008

10. Мостай Кәрим ижадында милли тәрбиә нигеҙҙәре. Вәлиев И.И. – Өфө, Китап, 2005.

Тематик план.

№	Темалар	Дата		Искәрмә
		план	факт	
1	Һаумы,мәктәп!	4 09		
2	8 синыфта үтелгәндәрзе кабатлау.	8 09		
3	М.Кәрим.Озон-озак бала-сак. Һүзбәйләнеш.	11. 09		
4	М.Акмулла.Көз.Антонимдар.	15 09		
5	Чехов Башкортостанда.	18 09		
6	Аккош.Осоу юлдары.Эйә менән хәбәр.	22 09		
7	Диктант”Һалкын көз”	25. 09		
8	Н.Мусин.Һай урманым... Кылым.	29. 10		
9	Тамара Ғәниева.Оло ялан.	1. 10		
10	Күренекле шәхестәр.Хәлдәр.	6. 10		
11	Башкорттар кайзан килеп сыккан?	13. 10		
12	Кызыл китап.	15. 10		
13	А.Игебаев.Донъябыззан ни кала?	20. 10		
14	Контроль диктант”Октябрь”	22. 10		
15	Тыуған төйәк.Ағизел.Октябрьсий калаһы.	27. 10		
16	Д.Мырзакаева Өфө һуҗары.	29. 10		
17	Хан менән Алдар.	5. 11		
18	Р.Насиров.А. Матросов.	10. 11		
19	К.Аралбай “.Янғантуға мәзхиә.”Каруанһарай.	12. 11		
20	Инша “Тәбиғәт үзгәреше”	17. 11		
21	Хаталар өстөндә эш.Ф.Рәхимғолова “Кыш”	19. 11		
22	Ш.Бабич.Кышкы юлда.	24. 11		
23	Н.Мусин.Уралда кыш.	26. 11		
24	Кышкы көн.	1. 12		
25	Кышкы Нардуған.Кышкы байрамдар.	3. 12		
26	Р.Шәкүр.Яңы йыл.Тымаулауағанда.	8. 12		
27	Ф.Фәткуллин.Өфөлә театрзәр.	10. 12		
28	«Кыш» темаһын кабатлау.	15. 12		
29	Күнегеүзәр эшләү.Үтелгәнде кабатлау.	17. 12		
30	Диктант “Коштарзы ашатығыз!”	22. 12		

31	Хаталар өстөндө эш.Нурия Ирсаева.	24. 12		
32	Ә.Сөлөймөнов.Халык ижады.Һөйләм.	29. 12		
33	Инша “Һаулык зур байлык”	14.01		
34	Геологтар көнө.	19. 01		
35	“Урал батыр” эпосы.Һандар.	21. 01		
36	Алпамыша батыр.Бер составлы һөйләм.	26. 01		
37	Алпамыша батыр.	28. 01		
38	Башкорт халык ижадында һандар.	2.02		
39	Изложение. Халык ижады.	4. 02		
40	Хаталар өстөндө эш.Такмактар.	9. 02		
41	Башкорт халык йырзаны.	11. 02		
42	Н. Изелбаев. Ел ерәнем.	16. 02		
43	Б.Байым. Бәләкәс. һандар.	18. 02		
44	Башкорт аты ниндәй була?	25. 02		
45	Кара юрга. Тиң киҗәкле һөйләмдәр.	1. 03		
46	Тиң киҗәктәр эргәһендә тыныш билдәләре.	3. 03		
47	М.Кәрим. Минен атым.	10. 03		
48	Ә.Әминев. Турат.	15. 03		
49	С.Агиш. Турыкай.	17. 03		
50	Икмәк. Кымыз. Бал. Кушма һөйләмдәр.	22. 03		
51	Контроль диктант Башкорт милли -аш һыулары.	24. 03		
52	Хаталар өстөндө эш. Һ.Дәүләтшина.Ялсылыкта.	5. 04		
53	Үтелгәнде кабатлау	7. 04		
54	Ә.Байрамов.Сүпрә	12. 04		
55	Контроль инша .Корот.	14. 04		
56	Хаталар өстөндө эш. Ағас һауыт-һаба.	19. 04		
57	Х.Мәхмүтов. Апрель. Һынамыштар.	21. 04		
58	Я.Хамматов. Яз башланды. Мәкәлдәр.	26. 04		
59	А.Игебаев. Яз бүләге.	28. 04		
60	Тал бөрөһө.	3. 05		
61	Ғ.Дәүләди. Нөгөш шишмәләре	5. 05		
62	Контроль диктант. Июнь.	10.05		
63	Хаталар өстөндө эш. Ф.Ғөбәйзуллина. Сөгәлдәр.	12. 05		
64	Ф.Ғөбәйзуллина. Сөгәлдәр.	17. 05		
65	Ә.Лотфуллин. Хушлашыу.	19. 05		

66	М.Кәрим.Яззы яратам.	24. 05		
67	М.Кәрим. Өс әхирәт.	26.05		
68	Д.Мырзакаева. Йәйзең хушлашыу айы.			
69	Үтелгәнде кабатлау.			
70	Йомғаклау.			